



# Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

## Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

**Danskernes Historie Online** er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

### Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

### Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

### Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

# SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

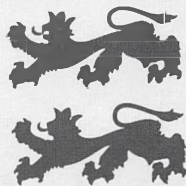


NUMMER 3  
MARTS

1995

# Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af  
Historisk  
Samfund  
for Sønderjylland



Abonnementspris  
130 kr. årligt incl. moms  
og forsendelse.

Enkeltnumre 15 kr. pr. stk.

Ekspedition:  
Haderslevvej 45,  
6200 Aabenraa  
tlf. 74 62 46 83.  
Kontortid, ma.-to. kl. 9-14.

Redaktion:  
Inge Adriansen  
Museet på Sønderborg Slot  
6400 Sønderborg

Kim Furdal (ansv.),  
Institut for  
sønderjysk Lokalhistorie,  
6200 Aabenraa

Carsten Porskrog Rasmussen  
Institut for Grænseregions-  
forskning, 6200 Aabenraa

© Sønderjysk Månedsskrift  
og forfatterne

Sønderjysk Månedsskrift  
indtales på bånd, der kan  
lånes på biblioteket

Udgivet med støtte af Kulturministeriets  
bevilling til almenkulturelle tidsskrifter.

Sats/montage: Aabenraa Fotosats ApS  
Tryk: Winds Bogtrykkeri ApS,  
Haderslev

I dette nummer:



- Nydam-runer* ..... 35  
Under de nye udgravninger i Nydam Mose i 1993 fandt arkæologerne et økseskaft med en længere runeindskrift. Bibliotekar Poul Erik Mørup giver her en tolkning af runeindskriftens betydning.
- Et kirkeflytningssagn og dets historiske baggrund* ..... 38  
Der er til mange sognekirker knyttet sagn om deres placering. Jens Larsen Jakobsen argumenterer for, at de skal forklare de pågældende kirkers ubekvemme beliggenhed i forhold til sognets beboere.
- Anerkendelse af faderskab* ..... 42  
Det sjette bud har altid været vanskeligt at overholde. Forhenværende landsarkivar P. Kr. Iversen har set på to faderskabssager, der kaster lys over landbosamfundets indstilling til „uægte“ børn.
- Et gravøl i Strandelhjørn i 1830'erne* ..... 45  
Arkivar Lars Henningsen har fundet et begravelsesregnskab fra Strandelhjørn, der giver et indblik i den ældre tids skik og brug ved begravelser.
- Smøl Vold som preussisk skanse* ..... 47  
Ole Andersen fortæller, hvorledes den forhistoriske Smøl Vold i 1864 indgik i et preussisk befæstningsanlæg.
- Sønderjysk Studenterforening* ..... 50  
Sønderjysk Studenterforening ville være fyldt 100 år i 1994. Overlæge dr. med. Poul Kjer beretter om foreningens historie frem til dens nedlæggelse i 1970.
- En skæbne* ..... 58  
Edel Kraack fortæller om en upåagtet skikkelse i Flovt, der til trods for sin velstand levede yderst sparsommeligt.
- Det sker - på nordslesvigske museer* ..... 60
- Bognyt* ..... 62
- Bagsiden om forsiden: Hvad mosen gemmer - om nye Nydam-gravninger* ..... 64  
Der dukker stadig nye spændende fund op i Nydam Mose. Vincent Jessen fortæller på bagsiden om udgravningernes historie og de muligheder Mosen stadig rummer.

Forsidebilledet viser bordplanken til den „sønderhugne egebåd“, der lige er blevet vendt rundt. Fra Nydamudgravningen i juni 1991.

# Nydam-runer

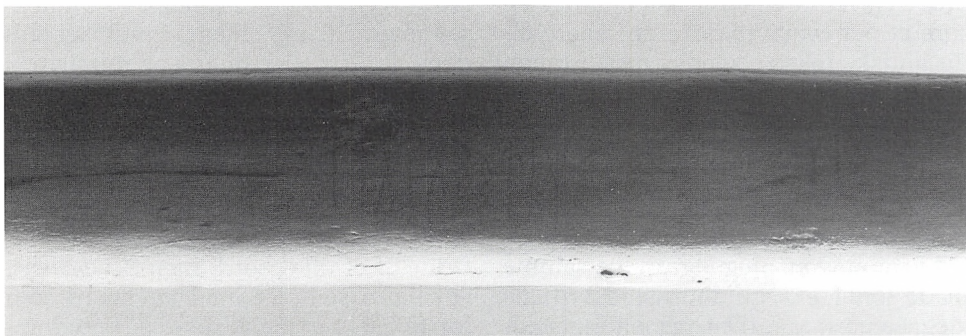
Af POUL ERIK MØRUP

*Blandt de mange spændende fund fra udgravningerne i Nydam Mose i 1993 var et økseskaft af træ med en længere runeindskrift. Bibliotekar Poul Erik Mørup, Vejen, giver her en tolkning af runeindskriftens betydning.*

De arkæologiske udgravninger i Nydam Mose i 1993 bragte adskillige spændende fund for dagen og lagde bl. a. flere helt unikke oldsager til den i forvejen så righoldige samling, offermosen i tidens løb har kunnet byde sine forskellige udgravere på. Af genstande med runer har Nydam dog hidtil kun givet et sparsomt materiale fra sig i modsætning til flere af de andre moser med krigsbytteofre fra romersk jernalder, især Illerup Ådal ved Skanderborg, Vimose på Fyn og Thorsbjerg i Angel, tre lokaliteter, der tilsammen repræsenterer op mod halvdelen af samtlige hidtil kendte runeindskrifter fra den ældste tid (ca. 200-400 e.Kr.). Den foreløbig eneste kendte runeindskrift fra Nydam med en »meningsfyldt« (dvs. for os forståelig) tekst er et pileskaft med runerne *lua*, der sikkert skal læses *alu*, som er det hyppigst forekommende en-

keltord i de gamle, urnordiske indskrifter. Det opfattes normalt som et trylleord, der skulle gøre den pågældende genstand fredhellig, til en personlig helligdom og »tabu« for andre end ejermanden selv. Andre har opfattet ordet som forgængeren for ordet »øl«, idet *alu* lydret udvikles til *øl* = *øl* i oldnordisk. På trods af de mange eksempler på ordet er man ikke hidtil stødt på det i en tekst-sammenhæng, der har kunnet berettiggeliggøre en tolkning af ordet som »øl«. Dertil er de gamle indskrifter desværre alt for kortfattede. I de fleste tilfælde står ordet enten helt alene eller tekstligt isoleret, f.eks. på den norske runesten fra Elgesem (fra det 5. århundrede) og de omtrent samtidige eller lidt yngre indskrifter på brakteaterne fra Skrydstrup og Kläggeröd i Skåne.

Blandt våbenfundene fra 1993 i Nydam Mose var der imidlertid et økseskaft af træ (æble, tjørn eller røn), med en runetekst, der var længere end de fleste fra perioden, og som også indeholdt ordet *alu*. Runeindskriften befinder sig på begge sider af økseskaftet, der arkæologisk er dateret til ca. 350 e. Kr.



*De svage runer på økseskaftet, der foreløbig er tolket som mandnavnet *wagagastiR* af Nationalmuseets runolog Marie Stoklund. Foto: Nationalmuseet.*

Ʀ Ʀ X Ʀ X Ʀ ƞ ↑ Y

Ø X I Ʀ Ʀ N : Ʀ I N X N 3 I < | S Ʀ Y : Ʀ | Ʀ Ʀ I Ʀ ↑ Ʀ Y

Nydamrunerne ifølge den foreløbige tydning:

Øverst: waga<sup>gasti</sup>R

Nederst: alu : wi<sup>hu</sup> si<sup>kija</sup>R : a<sup>palasta</sup>R

Genlivet efter Flemming Rieck: „Jernalderkrigernes Skibe“ Roskilde 1994.

Nationalmuseets runolog Marie Stoklund læser og bogstaverer runerne.

Inden en sammenhængende oversættelse forsøges, vil det være på sin plads at gennemgå runeteksten ord for ord og argumentere for, at det i hvert enkelt tilfælde kan være det pågældende ord, runerne skal repræsentere.

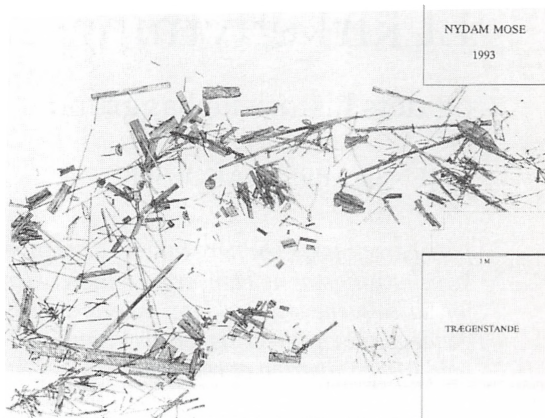
Efter alu står der *wihu*, som uden tvivl må stå for verbet \*wigju = »jeg viser«. En fejlristning som denne er ikke så usædvanligt et fænomen i runeindskrifter. Faktisk kender man kun to andre eksempler på ordet wigju fra denne periode, nemlig i indskrifterne på et lansekraft fra Kragehul Mose på Fyn og på en brakteat fra Nebenstedt i Tyskland, og i begge tilfælde er der lavet »stavefejl« i ordet. De næste runer *sikijaR* opfatter jeg som et personnavn, der i de senere oldislandske tekster kendes med formen Sigarr. Det er et gammelt germansk toledet navn \*Sigi-harjaR = »sejr, kamp« + »kriger«, som åbenbart allerede i midten af det 4. århundrede e. Kr. kan optræde i kortformen SigijaR eller dennes sideform SikijaR. SigijaR må være grundled i sætningen: »Jeg Sigarr« på samme måde som f. eks. guldhornsindskriftens »Jeg Lægæst ....«. (Det personlige stedord »jeg« er her udeladt som overflødig, fordi endelsen -u i *wihu* viser, at

der er tale om første person ental af verbet.) Sådanne jeg-formler optræder i mange urnordiske indskrifter og hører antagelig til i den religiøse sfære. Det normale er, at ordet »jeg« (ek) indgår i formlen. Nydam-indskriften med sit udeladte og underforståede »jeg« er dog ikke et enestående tilfælde, idet den ovennævnte brakteat fra Nebenstedt også udelader ordet i en lignende sætning.

Det sidste ord på første side i indskriften *aipalataR* byder straks på mere besvær. Første led *aipa-* genkendes forholdsvis let, idet det enten kan sammenholdes med oldislandsk 1) *eiðr* = »ed« eller 2) *eið* = »landtange«. Min tolkning af det efterfølgende led *-lataR* udelukker mulighed nr. 2. Dette led - *lataR* > *lár* anvendes i oldislandsk i sammensætninger, f. eks. *fálár* = »tilbageholden«, *litillár* = »ydmyg« og *mikillár* = »stolt, hovmodig«. Det opfattes gerne som afledt af navneordet *lát* = »adfærd, opførsel« eller af verbet *láta* = »lade«, »tale« m.m. og optræder med relativt mange eksempler i den oldnordiske litteratur. Forleddet udgøres i de fleste tilfælde af et tillægsord, men der er også enkelte eksempler med navneord som første led. I nogle af disse er betydningen af efterleddet *-lár* ikke så entydigt relateret til *lát* = »adfærd«, men kan sna-

rere oversættes med »tilbøjelig til«, »nidkær eller omhyggelig med«, f. eks. siðkátr = »omhyggelig med sin levevis«, »af gode sæder« og ríkilátr = »nidkær i udøvelse af myndighed«, »magtbegærlig«. Hvis \*eiðlátr kan være en parallel til disse udtryk, må ordet oversættes med »nidkær eller omhyggelig med edsaflæggelse«. Dette kan udlægges på to måder: I religiøse ceremonier skulle særlige vieformler nøje følges, ellers var den kulturelle handling uden virkning. På samme måde med aflæggelse af eder, som hører til i samme sfære: De var underlagt faste forskrifter, hvor bestemte formuleringer skulle følges, for at handlingen kunne få gyldighed. Den anden mulighed er, at omhyggelighed med eden kan betyde, at edsaflæggeren efterlever selve indholdet af eden, at han med andre ord er samvittighedsfuld med at holde sit ord efter at have svoret troskab til sin herre til gengæld for den modtagne våbengave.

Runerne på den anden side af økseskaffet *wagagastiR* tolkes af Marie Stoklund med rette som et personnavn. I nutidsform: »Vaggæst«. Efterleddet - gæst synes at have været et ganske populært navne-element i jernalderens Norden, jævnfør Gallehus-guldhornets Lægæst, Berga-stenens Salgæst, Myklebostad-stenens Asgæst og Einang-stenens Godgæst med flere. Førsteleddet Vag- (af \*WagaR) kendes i forvejen som usammensat personnavn i en enkelt indskrift, nemlig på den norske Opedal-sten fra begyndelsen af 400-tallet. På trods af muligheden for rent formelt at knytte aipalataR til WagagastiR vejer det tungere, at navnet Vaggæst står for sig selv på den ene side af økseskaffet. Det indgår ikke i hovedsætningen i første del af indskriften, og det forekommer derfor nærliggende enten at anskue Vaggæst som navnet på øksens giver eller måske som runeristerens signatur, idet våbnets ejermand Si-



*Plan over udgravningssituationen med de mange træfund i Nydam Mose 1993. Mere end 10.000 oldsager blev fundet på de ca. 120 m<sup>2</sup>, der blev udgravet. Heraf var hovedparten af træ.*

garr så ikke selv har mestret runekunsten.

Den samlede indskrift kan da gengives på nutidssprog med følgende:

Alu (= »værn, beskyttelse«). Jeg Sigarr, omhyggelig med edsaflæggelse, vier den (øksen). Vaggæst.

I datidens samfund og i den efterfølgende periode, vikingetiden, havde våben som pragtsværd og -økser høj statusværdi og blev ofte skænket som gaver af høvdingen eller kongen til hans nærmeste undergivne, som dermed blev særligt troskabsforpligtede over for ham. Man kan forestille sig, at der ved overdragelsen hørte en særlig edsaflæggelse med. Ved håndspålæggelse på våbnet har hirdmanden måttet sværge en særlig troskabsed over for høvdingen og har dermed indviet og måske også navngivet sit våben.

Hele dette forløb med våbengaven og efterfølgende edsaflæggelse er så gjort vidnefast ved at blive påført våbnet i form af runer, hvilket desuden har skullet tjene til at give handlingen en ekstra magisk forstærkning.

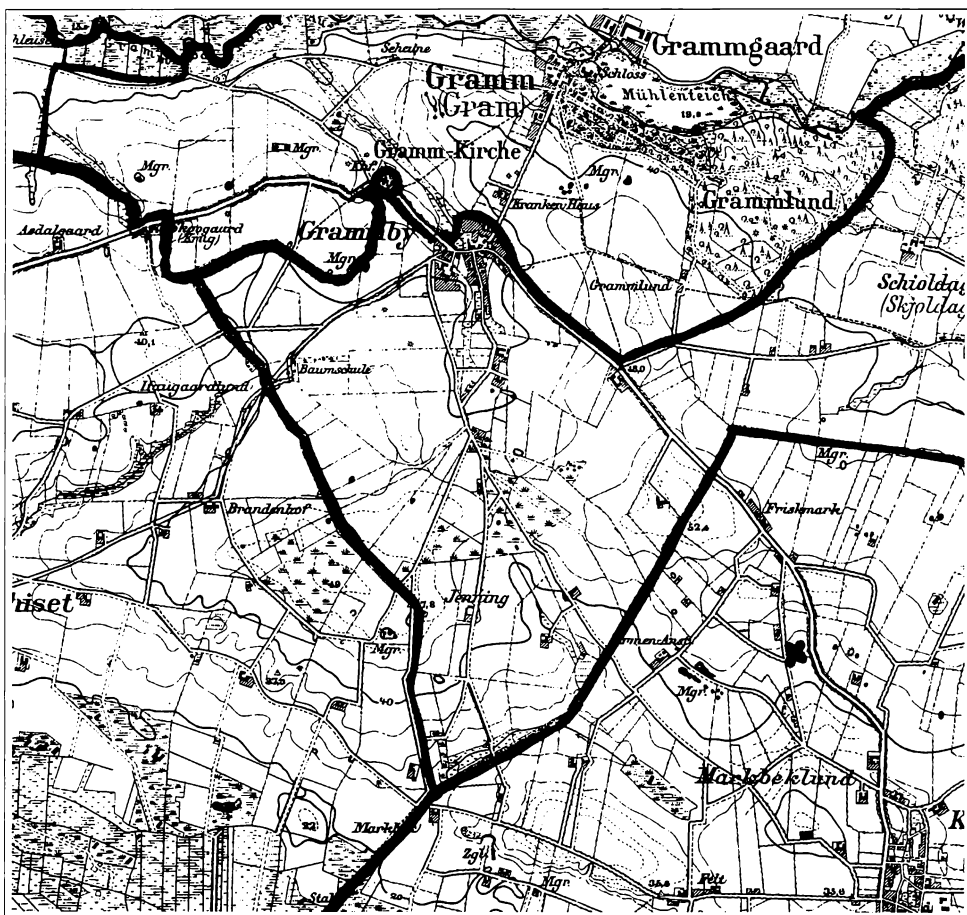
# Et kirkeflytningssagn

og dets historiske baggrund

Af JENS LARSEN JAKOBSEN

*Jens Larsen Jakobsen har studeret de mange kirkeflytningssagn. Han argumenterer her for, at sagnene skal forklare, hvorfor de pågældende sognekirker ligger ubekvemt i forhold til hovedparten af beboerne.*

Kirkeflytningssagn fortæller generelt, at kirken oprindeligt skulle bygges et andet sted, men at de underjordiske nedbrød eller flyttede materialerne. En del oprindelige byggepladser indeholder begre-



Gram med Gram kirke lidt nordvest for Gramby. Kirken er indkredset med en cirkel. Nordvest for Kastrup er Kastrupfundet markeret med et kryds. Preussisk målebordsblad 1:25000.

bet »kirke« i stednavnet. Det kan påvises, at dette intet har med den kristne kirke at gøre, men at det er et højnavn, som fortæller, hvad man i nyere tid mente, højene havde været brugt til. Disse »kirker« er ofte storstensgrave, men også grave fra andre perioder, der indholder større sten af bjergarter, som mange sognekirker er bygget af, hører til denne kategori. Hvor oldtidshøjene er sløjfede, bliver mindet om dem fastholdt i stednavnene, som så indarbejdes i sagnet. Det er altså hverken hedenske helligdomme eller jord, der har med den kristne kirke at gøre, som udpeges til kirkens oprindelige byggested.

Om mange - især jyske - kirker fortælles sagn, som påstår, at kirken oprindeligt skulle være bygget et andet sted. Selv om de forekommer i forskellige typer, vil jeg her sammenfatte dem som flyttesagn. Også til Gram kirke er der knyttet sådanne sagn endda forskellige typer. Det ældste er fra en præsteindberetning, dateret til 1766: »Der ligger en del store sten på Kastrup mark, som kaldes Gammel Kirke, hvorom er den tradition, at de er samlede i begyndelsen i den absigt, at kirken skulle have stået samme-steds, men blev dog intet af eftersom alt, hvad der blev bygget om dagen, det blev flyttet om natten til det sted, hvor den nu står.« En sagnudgave fra 1855 lader to stude udpege den nye byggeplads, men nævner intet om, hvor den opgivne ligger.

Stedet på Kastrup mark, der kaldes for Gammel Kirke, ligger på marken lige nord for Gramfoldgård. De små gravhøje fra ca. 200 e. Kr. er udgravet og røber intet spor af menneskelig aktivitet senere end år 200. Stenene, og dem var der mange af, var altså ikke samlet med henblik på at opføre en kirke. De var et nødvendigt led i højbyggeriet, for uden dem ville flyvesandet, som højen bestod af, fuge bort.

Problemet er nu, hvor gammelt sagnet om den flyttede kirke er. Nedskrivningstiden er det mest håndfaste, vi har. Af de nedskrevne sagn forekommer de ældste i præsteindberetningerne til Ole Worm fra første halvdel af det 17. århundrede. De er altså ca. 100 år ældre end det ældst daterede sagn om Gram kirke. Den form, som sagnet havde på daværende tidspunkt, adskiller sig ikke væsentligt fra senere nedskrevne sagn, bortset fra at der i yngre udgaver forekommer bygninger af nyere dato, f. eks. opgives det forladte byggested til det sted, hvor nu skolen og præstegården ligger.

Jeg mener, det væsentlige træk ved dateringen er, at sagnet synes at skulle forklare kirkens ubekvemme beliggenhed i forhold til den øvrige bebyggelse i sognet. I nogle sogne ligger kirken helt ude ved sognegrænsen, andre steder lige midt i sognet, men ensomt fordi resten af bebyggelsen ligger i sognets periferi. I Gram sogn ligger den i sognets nordvestlige hjørne vest for Gramby, sognets største by, men i vestkanten af befolkningsskoncentrationen i sognet. Det er ubekvemt for en stor del af kirkegængerne. Fortællingen kan altså tilbage-dateres til den tid, da kirkerne fik deres nuværende ensomme beliggenhed. Det skete for en stor dels vedkommende i det 16. århundrede. Dengang reorganiseredes landbruget efter landbrugskrisen i ældre middelalder. Under landbrugskrisen var der gentagne gange pest-epidemier, som krævede sine ofre af befolkningen. Arbejdskraften blev dyr, og de urentable jorder blev derfor opgivet. Landsbyer og gårde blev nedlagt, og de tilbageværende gårde på de bedre jorder blev lejet ud til billigere priser end før krisen - bare for at få dem bortfæstet.

I Sønderjylland kendes mange nedlagte landsbyer og gårde, ligesom der er nedlagt kirker på denne tid, bl.a. Sct.





*Gram kirke, som der er knyttet flere kirkeflyttingsagn til. Foto: C.C. Biehl. Institut for sønderjysk Lokalhistorie.*

Thøgers kapel ved Enderupskov, som ligger lige ved vejen mellem Ribe og Haderslev i Gram sogn. Beliggenheden ved vejen har den til fælles med Gram kirke. Den blev nedrevet omkring år 1600 og var allerede da forfalden. Denne tidsfølge passer fint sammen med de første nedskrevne overleveringer af sagnet, som er ca. 50 år yngre. Illerup kirke, der indgår i sagnet om Dover kirke i Hjælm-slev herred, blev nedrevet lige efter år 1500. Det er Dover kirke, som ligger centralt, men ensomt i sognet, hvor bebyggelsen hovedsagelig ligger i periferien.

Det forekommer besynderligt, at ordlyden er så stereotyp i disse flyttesagn. Hvorfor fortæller de ikke, hvad der virkelig hændte? Det, der er tilbage af sagnet, er i de fleste tilfælde skemaet. Siden sagnet blev til, har sognet forandret sig for slet ikke at tale om, at de forsvundne bebyggelser har mistet deres betydning i bevidstheden hos befolkningen i sognet.

Agerlandet har nok efterhånden bredt sig til de oprindeligt forladte områder, og med tiden er mindet om stednavnene, der er knyttet til disse områder, blegnet. I sagnet om Bjerager kirke har jeg bemærket, hvorledes et sådant tab opstår. Sagnet siger, at kirken skulle have ligget i Rørt skov. Det er i sig selv ikke påfaldende, men der er en skovpart heri - ganske vist udensogns - der kaldes for Kirkehøve. I dette stednavn indgår ordet kirke, som vi så det i Gram sogn. Sådanne detaljer kan nemt falde ud ved mundtlig overlevering, så sagnet ændrer karakter. Derved falder sagnet om Bjerager kirke udenfor, hvis man sammenstiller det med de andre eksempler.

Med udgangspunkt i Gram sogn har jeg kikket på de lokaliteter, hvor den forladte byggeplads i stednavnet indeholder ordet »kirke«. De falder i to grupper. Steder, hvor der er oldtidsminder, og marknavne uden oplysninger om eksisterende eller sløjfede oldtidsminder.

Ved Tåning i Midtjylland lå engang to højgrupper kaldet Sortholms og Brintelbos kirker. De er nu sløjfede, men i et bakkefald i tilslutning til deres oprindelige beliggenhed er mindet om dem bevaret. Det hedder Kirkefaldet. Her er det tydeligt, at begrebet »kirke« ikke refererer til de kristne kirker. Så mange kirker kan ikke have ligget på så lille et område. Der er snarere tale om, at oldtidsminderne i almuens bevidsthed har været helligsteder, og i mangel af bedre ord har de brugt ordet kirke som en analogi. Analogien går endda så langt, at sagnet forestiller sig, at overliggeren på dyssen blev brugt til prædikestol. Hvad enten der er tale om en forvansket overlevering fra hedensk tid, eller analogien er ren spekulation, så har vi her en forklaring på, hvorfor der er så mange lokaliteter med eller uden oldtidsminder, der i stednavnet indeholder ordet »kirke«. I præsteindberetninger til Ole Worm næv-

nes 19 lokaliteter, og det er de færreste, der ligger så tæt ved kirken, at navnet kan være opstået heraf. Langdyssen Troldkirke ved Nibe afslører også, at det er en speciel kirke.

Som påvist ovenfor kan der ske tab af information. Det medfører meningsløshed, med mindre den manglende information erstattes med ny information, der udfylder bristen. Mangler informationerne om de opgivne landsbyer og de hændelser, der medførte, at kirken fik sin nuværende ensomme eller ubekvemme beliggenhed, så får erstatningen et skær af ægthed, når ordet kirke indgår i stednavnet. Desuden er dysser og jættestuer bygget af samme bjergart som de fleste landsbykirker. Forekomsten af runesten i kirkebygninger viser, at denne tankegang ikke er så forkeret endda. De store stengrave var bekvemme som leverandører af byggemateriale.

Som det fremgår af navnet »Troldkir-

ke«, er de underjordiske snævert forbundet med oldtidsminderne. Deres overnaturlige virksomhed er derfor nærliggende som årsagsforklaring til »kirkeflytningen«, når der gennem tiden er gået informationer tabt om den virkelige forklaring på den ensomt beliggende kirke. Det er ikke hedninge, som kæmper mod kristendommen. Til trods for dette var de forestillinger, man i historisk tid har haft om højene og deres beboere, nok i forvansket form overleveringer om forfædre dyrkelse i hedensk tid.

#### Litteratur:

Jens Larsen Jakobsen: Kastrup: Grav eller Offerfund

Nordslesvigske Museer 2, 1975, side 30 ff.

H. V. Gregersen: Sønderjyske kirkeflytnings-sagn, Sønderjyske Årbøger 1952.

Evald Tang Kristensen: Danske sagn, som de har lydt i Folkemunde, bind 3, 1980.



Kastrupfundet. Den afdækkede høj set fra sydøst. Foto: Haderslev Museum.

# Anerkendelse af faderskab

Af PETER KR. IVERSEN

*Det sjette bud har altid været vanskeligt at overholde. Forhenværende landsarkivar P. Kr. Iversen anvender her to faderskabssager i Møgeltønder og Ballum birks tingbøger til at kaste lys over landbosamfundets indstilling til »uægte børn«.*

Det var til langt op i tiden ulovligt at have samleje uden for ægteskab, men det har til alle tider været vanskeligt at overholde det sjette bud. Synderne imod

dette førtes for retten eller blev administrativt idømt de såkaldte lejermålsbøder, som efter tidens forhold kunne være endog meget betydelige, især for den mandlige part, og derudover måtte parterne stå offentlig bod i kirken, før de igen kunne blive taget til alters. Der findes utallige eksempler herpå i bødelister, lens- og amtsregnskaber samt tingbøger. Men i de sidste kan man også finde oplysninger, hvor velrenommere-



*Gården Sødám, hvor handlingen udspiller sig, ligger på et anseligt værft et par km sydvest for Møgeltønder. Som andre marskgårde på værfter, er Sødám firelænget og sammenbygget omkring en meget lille gårdsplads, den såkaldte firkant. Gården led meget stor skade under stormfloden 1634 og vel også i 1655 men er siden genopbygget. I stuehuset kan man stadig se rester af den gammel konstruktion. Gården var en overgang ejet af Statens Jordlovsudvalg og blev i den tid restaureret af arkitekt F.J. Petersen, Tønder. Den restaurerede bygning ses her fra sydøst. Foto: A. Martinsen, Højer. Institut for sønderjysk Lokalhistorie.*

de personer, der havde haft uheldet med sig, på tinge i hele tingfolkets nærværelse vedkendte sig faderskabet til deres børn af uægteskabelige forhold og lovede at understøtte dem. Jfr. her Danske Lov 5. bog, 2. kap., 70. art. Her gengives et par eksempler fra Møgeltønder og Ballum birks tingbøger.

Fra tingdagen i Møgeltønder den 25. februar 1701 er et sådant højtideligt optrin beskrevet: »Mathies Rellesen, Ved Åen, fremkom for retten ved hånden havende en liden drengbarn ved navn Redleff på fire år gammel, som han uden ægteskab haver avlet ved Maren Madtzdatter, barnefødt udi Jarne sogn, lyste og forkyndte dette at være sit kødelige barn for Gud og levende. Og til en kærligheds minde ville han skøde det 10 rdlr. udi penge og på hans ærens dag (bryllupsdag) en tønde øl og et flæskebørste (dvs. en flæskeskinke) og ellers at holde det til skole efter sin forpligt. For det øvrige forholdes dermed efter lovens tilhold. Hvorpå en fuldkommen tinglysningssvidne af retten blev udstedt«.

Et par år senere, den 29. april 1705, træffer vi følgende notat i birketingssprotokollen:

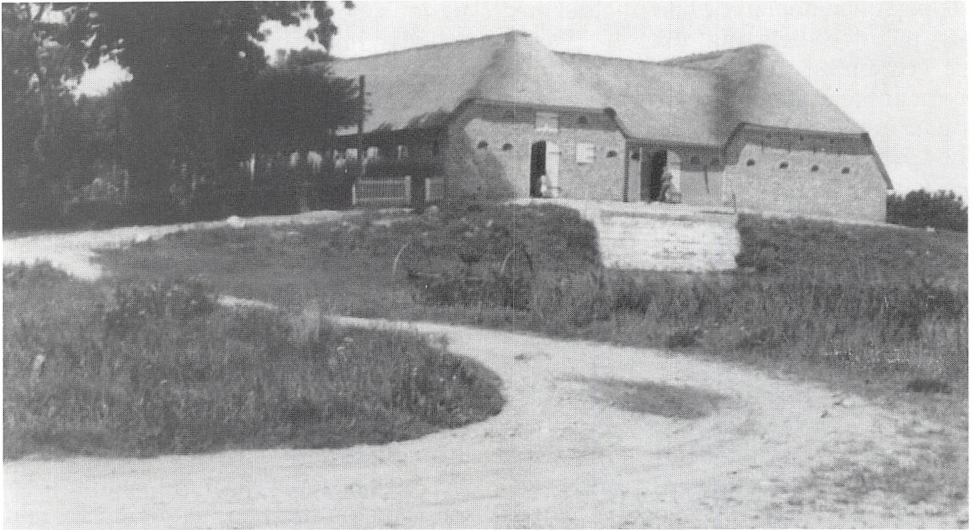
»Redlef Kærstensen, Ved Åen, fremstod med en lille fire år gammel pige ved hånden ved navn Maren, som hans afdøde farbror Mathies Rellesen havde avlet uden for ægteskab med Maren Madsdatter af Hiarne sogn i Nr. Jylland, og bekendte, at pigen var farbrorens datter. Hun var af farbrorens midler betænkt med 7 rdlr., foruden hvad de tilforn havde foræret moderen«.

Det er ikke helt uinteressant at se lidt nærmere på denne sag. Mathias Rellesen eller Redlefsen havde i 1692 fæstet den gode marskgård Sødarn, der ligger på et værft et par km. sydvest for Møgeltønder. Gården havde et areal på 89 demat, og han måtte i den første ti-årige

periode, som fæstet omfattede, give en årlig landgilde på 10 rdlr. 39 sk. spec. og i frihedspenge 20 rdlr. spec., dvs. den afløsning for avlingshoveriet til Schackenberg, som bønderne betalte fra 1661. Efter ti-årsperiodens udløb blev afgiften sat op til ikke mindre end 180 rdlr. cour., hvilket i sammenligning med en almindelig fæstegård var en meget stor sum, som han imidlertid har kunnet tjene til ved studegræsning. Han må have været en velholden mand.

Efter at hans første hustru var død i august 1691, har han så holdt sin tjenestepige Maren Madsdatter, der var født i Jarne eller Hjarne sogn i Nr. Jylland, som slegfred, som det så smukt hedder i kirkebogen, og fik med hende i hvert fald de to børn Relluf, der var født den 16. november 1697, og Maren, der blev døbt den 18. maj 1701. At man ikke har betragtet de to uægte fødsler som syndeligt umoralske eller vanærende, kan måske fremgå af, at til de to børns barnedåb optrådte nogle af egnens mest ansete personer som faddere, bl. a. birkeskriver Andreas Ulrich. Men det har imidlertid ikke været fint nok for den store gårdmand Mathias Rellufsen at gifte sig med den nørrejske tjenestepige Maren Madsdatter, for den 5. juni 1703 holdt han bryllup med en Sophi Margr. - mere udførligt er navnet ikke angivet i kirkebogen. Dette ægteskab blev dog kun en kort fornøjelse, idet Mathias Rellufsen døde allerede en måned efter dets indgåelse - den 5. juli 1703 i en alder af kun 40 år. Familien har imidlertid villet vedstå sig sine forpligtelser over for Maren Madsdatters børn.

Også i Ballum birks tingbog er ved gennemsyn i anden anledning fundet et par tingvidner angående anerkendelse af faderskab. Wulf Jensen af Nørhus i Ballum møder således op i birketinget den 3. februar 1671 med sin søn Hans Nielsen, som han har »avlet« sammen



*Sødam stuehus set fra syd. Foran bygningen på værftskråningen ses en del af den betydelige have. Foto: Viggo Gregersen. Institut for sønderjysk Lokalhistorie.*

med Kirsten Vidsdatter. Han får ham »tydeligen« tinglyst som sin søn og lover ham på hans ærensdag bl. a. en tøn-de godt øl. Kvinder har til tider haft svært ved at modstå mænd i flotte uni-former, og det gjaldt også i Vestslesvig. Løjtnant Jens Jensen af Vesterende møder den 14. februar 1690 op i Ballum ting med datteren Karen Jensdatter, som han har fået med Ingeborg Carstensdatter, der dengang boede i Rudbøl. Han lader efter gammel sædvane tinglyse, at han er barnefader til Karen, »som han for Gud og et hvert menneske vil være bekendt«. På hendes ærensdag vil han gi-ve hende en tøn-de øl og »et flæstebør-ste«.

Fra Ballum sogn er kirkebøgerne for fødtes og dødes vedkommende bevaret med lakuner tilbage til 1681, og man vil altså her have mulighed for at finde slægtsforbindelse forud for dem. På Rømø brændte præstegården i 1831, og alle ældre kirkebøger brændte ved den lejlighed. Derfor er det også her af ikke ringe betydning for slægtshistorien, at

man ved hjælp af andre arkivalske kil-der har mulighed for at finde sine rød-der længere tilbage i tiden. Også her kan man i tingbøgerne fra Ballum birk, hvor- under den kongerigske del af øen hørte, være heldig at finde oplysninger om an-erkendelse af faderskab. Den 11. sep-tember 1691 møder således Las Godt-zersen op på tinge sammen med sønnen Hans Lassen. Han har avlet ham sam- men med Boeld Nielsdatter. Også han ønsker faderskabet tinglyst, og på søn- nens ærensdag skal denne have 100 rig- daler samt en seng så god som 20 rigsdal- er og kiste dertil; endvidere en tøn-de øl og en »flæskebørste«! Han fik derefter udstedt et tingsvidne af de otte stokke- mænd. Disse spredte og tilfældigt fund- ne anerkendelser af faderskab i de schackenborgske tingbøger kan måske opfordre til en systematisk gennemgang af disse for at finde yderligere eksem- pler. Ikke blot kan eksemplerne være af betydning i slægtshistoriske sammen- hænge men også i kultur- og socialhisto- risk henseende.

# Et »gravøl« i Strandelhjørn i 1830'erne

Af LARS N. HENNINGSEN

*Arkivar Lars Henningsen belyser med et begravelsesregnskab fra Strandelhjørn den ældre tids skik og brug ved begravelser.*

I vore dage er det ikke så sjældent, at en dødsannonce slutter med oplysning om, at bisættelsen har fundet sted i stilhed. Dette kan være meget forståeligt og afspejler sikkert på mange måder vor tids forhold til døden. I ældre tid var skik og brug anderledes. Da var det almindeligt at markere begravelsen med en anselig sammenkomst. På landet gav lighuset

ofte en tønne øl og nogle kander brændevin til ligfølget, og samværet kunne nok blive stemningsfuldt.

Lige fra 1500-årene søgte øvrigheden derfor at sætte snævre grænser for det traditionelle »gravøl«. Hertug Hans den Ældre søgte at regulere omfanget i sine luksusforordninger, og i 1700-årene søgte både præster og den civile øvrighed at forhindre den gamle skik med at spendere øl eller stærkere varer.

Alligevel levede mange gamle traditioner videre. Først sidst i 1800-årene



*Indstillingen til døden og de døde har ændret sig ganske betydeligt inden for de sidste 100 år. Ved århundredskiftet forekom det derfor mere naturligt at fotografere den afdøde en sidste gang inden begravelsen. Foto: Institut for sønderjysk Lokalhistorie.*

slog soberheden igennem. Et eksempel kendes fra Terkelsbøl, hvor alle byens beboere i 1879 forpligtede sig til fremover at begrænse det hidtil brugte traktement ved begravelser og kun tillade kaffe, smørrebrød osv.

Gamle regnskaber og optegnelser fortæller om de nedarvede begravelsesskikke. En del er tidligere publiceret her i Sønderjysk Månedsskrift. Men hidtil ukendte eksempler dukker stadig frem af gemmerne. Blandt papirer efterladt af pastor Urban Schrøder i Varnæs lå således regnskaber fra en begravelse i Strandelhjørn i 1830'erne.

Der blev ikke sparet på traktementet. Sønnen købte rigeligt ind »til vor faders begravelse«. Man kan så overveje, hvilke retter, som kom på bordet:

14 pd. risengryn à 4 skl.	3 mark 8 skl.
4 pd. kandis	
8 1/4 pd. melis à 6 1/2 skl.	4 m 15 1/2 skl.
10 pd. kaffe à 10 1/2 skl.	6 m 9 skl.
2 pd. cikorie	6 skl.
1/4 pd. pimentpeber [allehånde] à 1 skl.	5 skl.
ingefær	1 skl.
1/4 pd. kanel	1 skl.
4 pd. blommer[svesker]	1 m 0 skl.
4 pd. rosiner	1 m 8 skl.
2 pd. korender	12 skl.
2 pd. citroner	2 skl.
1/4 pd. Kongo[the]	7 skl.
kardemomme	4 skl.
2 kander eddike	8 skl.
20 sirup à 3 skl.	3 m 12 skl.
5 kander rom à 13 skl.	3 m 14 skl.
5 kander brændevin à 6 skl.	1 m 14 skl.
2 skæpper salt	<u>9 m 7 skl.</u>
	31 mark 1 1/2 skl.

1/4 kande tran	5 mark
1 pd. farin	5 skl.
2 pd. blommer[svesker]	10 skl.
2 pd. citroner	2 skl.
1 pd. kaffe	10 skl.
1 pd. kandis	<u>7 skl.</u>
	5 mark 34 skl.

Mon ikke menuen blandt andet lød på vinsuppe, kaffe og te, smørrebrød og kager - i alt fald viser andre regnskabsbilag, at barnedåb i den samme familie blev fejret på en lignende måde.

Naturligvis blev der også tænkt på ligtøj til den afdøde. Hos købmand N. J. Julius i Haderslev købte sønnen »til faders ligtøj«:

14 alen hvid cambrai à 5 skl.	4 m 6 skl.
4 alen florband à 1 1/2 skl.	6 skl.
1 sort atlaskband	3 skl.
1 sort & hvidt kattun	6 1/2 skl.
4 stk. blå klæde	2 m 2 skl.
3 alen silkeband á 1 1/2 skl.	4 1/2 skl.
2 alen silkeband à 3 skl.	6 skl.
1 brev nåle	2 skl.
3 alen band à 1/2 skl.	1 1/2 skl.
1/2 kvintin silke	1 1/2 skl.
13 alen kattun à 4 1/2 skl.	3 m 10 1/2 skl.
3 stk. klæde à 9 skl.	1 m 11 skl.
1 rulle (?)	<u>1 skl.</u>
	13 mark 13 1/2 skl.

#### Kilder

Regnskabsbilag i landsarkivet i Aabenraa, Topografica.

Hans H. Worsøe: En begravelse i Terkelsbøl, Sønderjysk Månedsskrift 1963 s. 110-111.

Lars N. Henningsen: Ensted sogns historie, 1987, s. 127f.

# Smøl Vold som preussisk skanse 1864

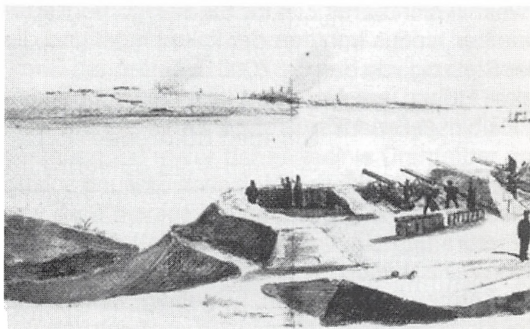
Af OLE ANDERSEN

*Sønderjysk Månedsskrift bragte i nr. 4, 1993, en artikel om »Smøl Vold« på Broagerland. Smøl Vold går sandsynligvis tilbage til forhistorisk tid, men indgik i 1864 i et preussisk befæstningsanlæg. Ole Andersen, Sønderborg, fortæller her om dette. Artiklen bygger på undersøgelser, som dannede grundlag for Historiecenter Dybbøl Bankes turkort: »1864 - På opdagelse i krigens landskab«. Som led i disse undersøgelser tilbragte Ole Andersen og aktivitetsleder Bjørn Østergård nogle dage »i felten« for at lokalisere de preussiske stillinger. Med preussiske kort i hånden var det ret let, da terrænet endnu er næsten uændret.*

Som bekendt overvurderede preusserne i februar-marts 1864 i høj grad den danske Dybbøl-stillings styrke. Man fandt det nødvendigt at tilføre store mængder svært artilleri og træffe forberedelser til en ingeniørteknisk meget omfattende belejring. De fleste kender betydningen af udtrykket »BROAGER DÆK«.

Derimod er det måske mindre kendt, at preusserne frygtede, at de danske soldater ville gå angrebsvis til værks for at bryde den tilstundende belejring. Af den grund befalede den preussiske generalstabschef, feltmarskal Helmuth von Moltke, den 25. februar 1864, at der skulle etableres »en forstærket forsvarsstilling«. Den skulle såvel fastholde de danske styrker ved Dybbøl som forhindre et dansk udfald fra stillingen.

Moltkes direktiv blev den 1. marts omsat til håndgribelige ordrer vedrørende forsvarsstillingens faktiske placering i terrænet nord og vest for Dybbøl. Lini-



*Et tysk feltbatterie på Broager. I baggrunden skanserne på Dybbøl. I midten Vemmingbund, hvor det danske panserskib Rolf Krake er i færd med at patruljere. Tegning: Gerd Stolz: „Düppel - Dybbøl 1848-1949-1864-heute“.*

en fulgte en række højtliggende partier fra Vester Sottrup til Nybøl Mølle. Der var tale om et meget omfattende kompleks af stillinger. Vester Sottrup blev forsynet med seks kanonstillinger, og kirken i byen blev indrettet som støttepunkt, beregnet til forsvar til alle sider. Syd for Ragebøl byggedes en lukket skanse til 200 mand. Terrænet nær Nybøl Mølle blev betænkt med anlæg til seks kanoner. Yderligere skulle Broager Land afspærres ved en befæstet stilling nær Smøl.

Opførelsen af anlæggene begyndte den 2. marts og var i hovedsagen afsluttet den 8. marts. Arbejdet udførtes af soldater fra brigaderne Canstein og Roeder og blev i et vist omfang støttet af ingeniørsoldater.

*Befæstningerne på Broager Land*  
Fæstningslinien på Broager Land be-



gyndte ved østbredden af Nybøl Nor. Her byggedes en stilling til fire haubitser, dvs. kortløbede, forholdsvis lette kanoner, der kan udskyde tunge granater i krumme baner. I 1864 var der tale om den preussiske syv punds haubits, der skulle trækkes af seks heste. Den var i klasse med den danske 24 punds granatkanon, men havde en større rækkevidde og præcision med bedre og mere varierede granat- og projektiltyper.

Nordøst for Smøl anlagdes en stilling til seks haubitser med tilhørende skyttegrave. På selve Smøl Vold anlagdes en lukket skanse til yderligere fire haubitser med foranliggende stillinger for infanteriet og 500 meter øst for Broager en stilling til to haubitser med en næsten 300 meter lang øst-vestgående skyttegrav. På bakken syd for Vemming var der endelig en stilling til 6 stk. seks punds riflede bagladekanoner - en kanontype,

der overgik alt, hvad man indtil nu havde set i Europa med hensyn til rækkevidde, præcision og gennemslagskraft. Kanonen var let at betjene og kunne udvikle en uhyggelig stor ildkraft. At preusserne havde indsat denne kanon i den forstærkede forsvarslinie mod danske udfald vidner om den vægt, man tillagde området sydøst for Smøl Vold.

Alt i alt betød de preussiske stillinger, at den foranliggende lavning og skråningen op mod Bøffelkobbel fuldstændig kunne beherskes med skydning fra middeltungt skyts.

#### Andre anlæg

Fra Dynt byggedes en kolonnevej til batterierne ved Gammelmark. Kolonneveje er simple, midlertidigt anlagte veje uden noget egentligt fundament. De anlægges under feltforhold til brug for militære enheder som supplement til det eksis-



Kort over de danske skanser på Dybbøl og de omliggende tyske stillinger. Kort 1:25000.

sterende vejnet. Såvel danske som preussiske styrker anlagde et stort antal af dem 1864. I Gammelmark-området kan man endnu se, hvor kolonnevejene har skåret sig gennem lavninger og hegn. Der blev også anlagt en telegraflinie fra hovedkvarteret i Gråsten. Den delte sig i Broager By og førtes herfra henholdsvis til Gammelmark og frem mod Avnbjerg. Nord for Smøllend indrettedes et ingeniør-hoveddepot, hvorfra en nyanlagt kolonnevej førte frem til mindre depoter med værktøj og byggematerialer i syd-kanten af Bøffelkobbøl. I Nybøl Kirke oplagdes store mængder af ammunition til såvel skyts som håndvåben.

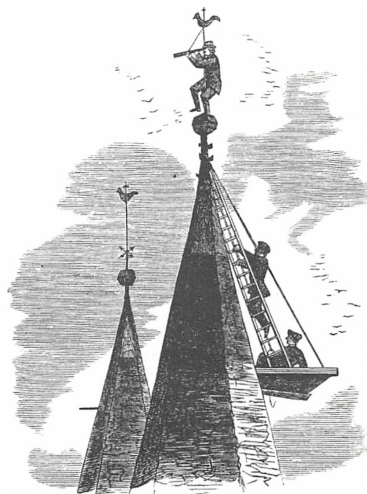
På den flade mark øst for vejkrydset ved Smøllend indrettedes en stor »Übung-splatz für Arbeits- und Sturmkolonnen«. Det vil sige, at der her opførtes modeller af de danske skanser med voldgrave, palisader og andre hindringer. Så kunne man - med vanlig tysk grundighed - indøve hvorledes »arbejdskolonnerne«, der skulle bane vej for de egentlige angrebskolonner, skulle forholde sig under det afsluttende stormangreb.

Alle disse forberedelser var skjult for de danske styrker, bl.a. af Bøffelkobbøl og Stenderupskovene. Man havde således sikret sig mod næsten enhver eventualitet. Det er derfor overordentlig tvivlsomt, om et dansk udfald fra skanserækken frem i Sundeved - som har været ivrigt drøftet af en række militærhistorikere - ville være lykkedes. Hele det terræn, som danskerne skulle rykke frem i, ville være indkapslet af tyske kampstillinger, hvorfra man fra nord, vest og syd kunne beskyde de danske styrker med voldsom virkning.

### *Spirene på Broager Kirke*

Som afslutning på denne artikel er det mig magtpåliggende at få manet en overordentlig sejlivet 1864-myte i jorden. Det er den, at preusserne fra dobbeltspirene

*Preussisk udkikspost på Broager kirke-tårn. Træsnit: „To hundrede Træsnit fra krigen i Danmark 1864“.*



på Broager kirke kunne lede og styre skydningen mod Dybbøl med de kanoner, der var opstillet ved Dynt Hoved og Gammelmark.

Fra spirene kunne man ganske vist fint overskue væsentlige dele af Dybbølstillingen. Men da skytset ved Gammelmark og Dynt Hoved skulle skyde mod nord over Vemmingbund mod skanserækken, turde det være indlysende, at den vestlige synsretning fra Broager ikke kunne anvendes til at lede skydningen. Problemet med at observere målet fra én retning og skyde fra en anden blev først skydeteknisk løst i vort århundrede.

Skydningen fra Gammelmark blev selvfølgelig ledet fra observationssteder nær de enkelte batterier. Talrige illustrationer fra 1864 viser med stor tydelighed de preussiske batterichefer og observationsofficerer beskæftiget med at betragte granatnedslag på Dybbølsiden gennem deres kikkerters.

Der er planer om at tydeliggøre de preussiske kanonstillinger og beliggenhed og indretning ved opsætning af informationstavler. Så bliver Broager-Gammelmark-området om muligt endnu mere spændende at besøge.

# Sønderjysk Studenterforening (S.ST.)

Til minde om hundredåret for foreningens stiftelse

Af POUL KJER

*Sønderjysk Studenterforening ville være fyldt 100 år i 1994. I den anledning har overlæge, dr. med. Poul Kjer, Hellerup, set på foreningens historie fra dens oprettelse i 1894 til nedlæggelsen i 1970.*

*Der står en strid ved klit og bælt  
udi vor moders borg,  
hvor fjendens folk har slået telt  
og voldet hende sorg;  
bryder borgens fred,  
river porten ned,  
vil plante flaget i det gamles sted.*

1. vers af cantus nr. 6, Brobæk (Berlin 1897)

Sønderjysk Studenterforening (S. ST.) blev stiftet i 1894, og et tilbageblik på den nu hedengangne forening må være rimeligt. Ikke kun for dens muntre løjer men også for dens seriøse baggrund, der

er udtrykt i formålsparagraffen:

At fremme bevidst dansk nationalfølelse og udvikle den slesvigske hjemstavnsfølelse hos sine medlemmer (mandlige studenter født i Slesvig, men efter 1930 udvidet til blot at have bestået studentereksamen ved en af de nord-slesvigske statsskoler) - at uddybe kammeratskabet og at styrke den akademiske pligt - og ærefølelse.

*Tiden i Berlin*

Under fremmedherredømmet fra 1864-1920 var den sønderjyske ungdom henvist til enten at studere ved de tyske universiteter, hvor der foregik en massiv påvirkning af studenterne i tysk retning, eller at drage over grænsen for at få en uddannelse i Danmark. I sidstnævnte tilfælde undgik de ganske vist den tyske militærtjeneste. Til gengæld var de efter ophævelsen af afstemningsparagraffen i Pragfredens artikel V i 1878 afskåret fra nogensinde at vende tilbage til de for danskheden så vigtige stillinger som embedsmænd eller inden for de liberale erhverv. Det var ikke nemt for mange at påtage sig både civile og militære pligter over for den ny og fremmede stat, indstille sig på en livsførelse efter dens love, sprog og skikke og derved blive udsat for påvirkning og omformning efter dens kultur. Omslaget fra dansk til tysk studium skete ikke efter en fælles parole, men lidt efter lidt. Det var enerne, der først og fاملende afveg fra vejen mod nord og gik ind i de tyske latinskoler, hvor det danske sprog blev forfulgt af de tyske gymnasielærere.

I foråret 1894 rejste tre dansksindede



*Sønderjysk Studenterforening ca. 1897. Siddende til venstre: Mads Michelsen. Stående til højre: Jacob Michelsen. Foto: Institut for sønderjysk Lokallhistorie.*



*Amtslæge Mads Michelsen (1873-1958), den ene af foreningens stiftere i 1894. Foto: Institut for sønderjysk Lokalhistorie.*

sønderjyder til kejser Wilhelms Berlin for at påbegynde deres studier. Blandt disse var senere amtslæge i Aabenraa, Mads Michelsen. Samme efterår blev de og to andre med afsluttet eksamen inviteret til et fem ugers ophold i København for at få indblik i studiet og livet ved Københavns Universitet med bl. a. teater- og museumsbesøg, ligesom der blev knyttet forbindelse til interesserede danskere.

Efter hjemkomsten til Berlin modtog studenterne som gave fra oberstløjtnant Bærentzen en sending ældre dansk litteratur, så de studerende kunne indhente det i skoletiden forsømte kendskab til dansk skønlitteratur, videnskab og kultur. Bøgerne blev mærket med stemplet: S. ST. (Slesvigske Studenter) Berlin, og således var betegnelsen for fællesskabet fundet, og udformningen af dets fremti-

dige virkemåde - en læsekreds - indledt.

I løbet af vinteren 1894/1895 mødtes studenterne ved månedlige aftenmøder til ombytning af bøger og hjemlige aviser. Samtidig var der små foredrag, kammeratligt samvær, og der taltes sønderjysk. Man kom i forbindelse med jævnaldrende landsmænd, der aftjente deres værnepligt ved garden i Berlin. S. ST. blev således den første forening af sønderjyske studenter før 1920.

Den følgende sommer fik man under et nyt besøg i København kontakt med professor Karl Larsen, der påtog sig udvalg og forsendelse af bøger og tidsskrifter, købsordning med forlagene osv.

Medlemstallet blev gradvist øget (20 i 1903), og bøgerne spredtes til de dansk-sindede studerende ved andre universiteter i Tyskland. Officielt kunne denne sammenslutning ikke træde frem som nogen egentlig forening men kun som en læsekreds. Det var ikke tilladt at danne foreninger, som omfattede medlemmer fra mere end eet universitet, ligesom der ikke måtte eksistere nogen forening, uden at universitetet blev underrettet. Der var derfor ingen bestyrelse men kun en forretningsfører. Af sikkerhedsmæssige grunde blev korrespondancen brændt, og meddelelser til medlemmerne blev ikke sendt på åbne brevkort.

Efterhånden som tilstedeværelsen af de sønderjyske studenter i Berlin blev mere kendt, fik de jævnligt lejlighed til at hjælpe besøgende fra Danmark tilrette og knytte forbindelser til danskhedens repræsentanter i den tyske rigsdag (H. P. Hanssen og Gustav Johannsen).

En gang om året samledes man i Flensborg for at optage nye medlemmer og knytte personlige kontakter med tidligere medlemmer.

Denne lille forening blev de dansk-sindede sønderjyders akademiske organisation, der fik overordentlig stor be-



Syv medlemmer af Sønderjysk Studenterforening, kaldet familien, fik i 1903 lavet denne kartonramme betrukket med rød silke og guldtryk. Øverst Mads Michelsen. I anden række advokat Chr. Ravn, Flensborg. I tredje række fra venstre bankmand Chr. Thomsen, Aabenraa og amtmand Andreas Karberg. I nederste række fra venstre tandlæge Joh. Hansen, Aabenraa; læge Chr. Thorsen, Sønderborg og læge S. Simonsen, Toftlund.

tydning for de dansksindede studenter, som i tiden indtil 1920 udgik fra de slesvigske gymnasier.

For ikke at blive isolerede i Berlin blev der knyttet kammeratlige bekendtskaber med tyske studiefæller, fagligt eller i tysk studentikost samvær, hvilket unægteligt satte sit præg på foreningens ydre ritualer.

I Tyskland var det overvejende flertal af studenterne organiseret i studenterkorporationer: »Burschenschaften«, »Studentencorps« eller »Studentenverbindungen« med uniform inklusive »Mütze«, ordensbånd og Mensur dueller. Det hele med et militaristisk tilsnit. Det var Alte Kameraden med hornmusik, patriotiske taler og konsumering af strømme af øl. Gode kejsertro soldater, hvoraf nogle senere fandt deres virke i Sønderjylland.

Det var overordentligt vanskeligt for en student at bane sig vej uden at være medlem (Fux eller Philister) af en af disse overmægtige tyske studenterkorporationer med stærk korpsånd og livsværdigt sammenhold med de færdiguddannede akademikere fra korporationen (»Alten Herren«).

Fristselen for en dansksindet student til at melde sig ind i en tysk forening var forståelig, men faren for tysk påvirkning var stor, når han ikke samtidig stod i forbindelse med andre med dansk ånd og kultur. Det var basis for stiftelsen af S. ST. i 1894, og den drivende kraft var Mads Michelsen. Efter abitur i 1894 fra gymnasiet i Haderslev studerede han i Berlin og senere i Heidelberg og Kiel. I 1899 bestod Mads Michelsen medicinsk embedseksamen i Berlin. Efter eksamen fungerede M. Michelsen i nogle år som lægeassistent i Berlin og fra 1902 som praktiserende læge i Aabenraa. Fra 1921-1943 var han amtslæge samme sted. I en periode var han tillige medlem af Aabenraas byråd. Han samlede og videresend-



*Tre af grundlæggerne af Sønderjysk Studenterforening i København, forårssemestret 1919. Fra venstre: Fritz Clausen, Haase (senere sagfører i Løgumkloster) og Hans Lorenzen. Foto: Institut for sønderjysk Lokalhistorie.*

te samtlige danske disputatser til de danske studerende ved tyske universiteter, for at de kunne holdes orienteret om dansk videnskabs stilling. Han slap aldrig forbindelsen til S. ST. selv efter omplantningen til København. Han var i mange år den ledende i senior gruppen (praeses seniorum) og holdt taler ved festlige lejligheder og møder. Mads Michelsen døde i 1958.

De to andre stiftere af foreningen var Georg Ryon Hansen (senere overlæge i Haderslev) og Lorenz Knudsen (senere dyrlæge i Rødding). Blandt de første medlemmer kan nævnes: Christian Ravn (senere advokat i Flensborg), Andreas Karberg (senere rigsdagsmand og amtmand i Ringkøbing), P. M. Toft (senere apoteker i Tønder) og Christen Thorsen (senere praktiserende læge i Sønderborg), men mange andre studenter, som fik deres virke i Sønderjylland, var medlemmer i deres tyske studietid.

Med krigens afslutning og Sønderjyllands tilbagevenden til Danmark syntes grundlaget for foreningen ikke mere at eksistere, og den opløste naturligt sig selv. Det sidste ord var dog ikke sagt:

Foreningen fik, omend i en nogen anden form, en efterfølger og arvtager i: S. ST. København.

### *Etableringen 1920 i København og den første tid derefter*

Genforeningen beredte mange vanskeligheder for de sønderjyske studenter i København. På universitetet herskede der tvivl om, hvorvidt de tyske eksamener kunne anerkendes som adgangseksamener. Mange af studenterne havde været i tysk militærtjeneste, og nogle af de ældste havde studeret ved tyske universiteter. Penge havde de ikke, og deres tyske mark var værdiløse. Sønderjysk Fond trådte dog hjælpende til. De gik i gammelt tøj og nogle endda i gamle tyske militæruniformer. De talte ikke særlig godt dansk og kunne ikke skrive det korrekt. Mange, især i socialdemokratiet og hos de radikale, opfattede dem derfor som tyskere. De eneste, der bød dem hjerteligt velkommen, var de konservative i Studenterforeningen. Sønderjyderne følte sig som fremmede ved Københavns Universitet, og det skabte grobund for en genopståen af S. ST., som i 1920 fik 14 aktive medlemmer.

Foreningen stiftedes 1919-1920 af Harald Westergaard (senere læge på Fyn og formand for Foreningen af Dansksindede Sønderjyske Krigsdeltagere), Hans Lorenzen (senere læge i Bov), Lorenz B. Lauritzen (senere amtslæge i Haderslev) og den senere herostratisk berømte Fritz Clausen. Sidstnævnte havde taget abitur i Flensborg i 1913 og derefter studeret ved forskellige tyske universiteter. Med den medicinske embedseksamen i København i 1923 ophørte hans medlemsskab af foreningen, og han forlod København for at praktisere først i Aabenraa og senere i Bovrup.

Ifølge S. ST.'s arkiver gjorde han en udmærket indsats som ordfører ved møder med universitetets professorer,

hvor han forelagde klager og ønsker fra de sønderjyske studenter side.

I beskrivelsen af ham er dog også anført, at han »bumlede« for meget. I 1930 indmeldte han sig i Danmarks National-socialistiske Arbejderparti og blev i 1933 »Fører« for partiet. Forgæves forsøgte han at få seniorer og de studerende i S. ST. til at støtte sig politisk, men han blev i stedet frosset ud.

På hans kreditside må anføres, at han under besættelsen konsekvent modsatte sig hjemmetyskernes krav om grænseflytning.

S. ST. holdt sig fra starten fra andre organisationer. Det vakte forundring i de gamle nationalt indstillede studenterforeninger (To Løver, Hejmdal m. fl.), som stod uforstående over for en sådan slesvigsk separatistbevægelse. Det blev dog til flere fællesmøder i tidens løb.

S. ST.'s møder var ret støjende, og der var vanskeligheder med at finde passende mødelokale. Man fik dog en ordning med Regensen vedrørende almindelige møder, mens større sammenkomster og fester blev henlagt til selskabslokaler på Søvavillonen, Oscar Davidsen, Weinold, Studenterforeningen m. fl.

I 1924 blev der i København oprettet »Verbindung Schleswigscher Studenten« - en sammenslutning af tysksindede nordslesvigske akademikere (VSST). Dens primære formål var studenternes tilbagevendt til Sønderjylland efter afsluttet eksamen for at styrke tyskheden i grænsekampen. Foreningen havde desuden nær forbindelse med det tyske mindretal i Sønderjylland og den tyske koloni i København. I 1933 fastlagde man foreningen på nationalsocialismens verdensanskuelse og indførte samtidig et modificeret førerprincip. S. ST. blev denne forenings nationale modstykke.

1949-1950 begyndte VSST. på en frisk efter »die Wirren der Kriegs- und Nachkriegsjahre« støttet af »Altherrenschaft«,

hvoraf nogle af medlemmerne havde været med til at starte foreningen i 1924. Perioden 1933-1940 er forbigået i tavshed i foreningens »Broschüre« fra 1992. Foreningen eksisterer stadig med ca. 100 medlemmer og råder over kollegier i København og Århus. Et kollegium i Odense er under overvejelse.

I mange år nød S. ST. stor bevågenhed fra fremtrædende personligheder med sønderjysk interesse. Mange af disse blev udnævnt til æresmedlemmer. Æresmedlemmerne deltog ofte ved de mere højtidelige sammenkomster: Afstemningfesten i februar og Kongens fødselsdag i september. Medlemmerne mødte i smoking, og der afsendtes telegram til H. M. Kongen, der kvitterede med et svartelegram nogle timer senere. En gang om året holdtes årsmødet, som regel i Flensborg på Sct. Knudsborg, dog ikke under besættelsen. Seniorer, mange kendte dansksindede fra Flensborg, og aktiv corona mødtes her, først til generalforsamling med foredrag og efter midt dagen i lystig »fidelitas«, hvor de »gamle« smed hævningerne og blev studenter igen.

Æresmedlemmer og seniorer bidrog til fester og møder på det intellektuelle niveau med vægtige foredrag men også materielt i form af rundelige tilskud, så studenterne havde lidt tilbage til resten af måneden, når tømmermændene var dunstet bort. Der blev holdt taler for afstemningen, H. M. Kongen, Sydslesvig, grænsekampen, Danmarks og Nordens fremtid osv. Gennem taler og diskussionsmøder skabtes ofte forbindelser til større kredse i befolkningen. Enkelte foredrag blev aftrykt i aviserne. Mange kendte personer optrådte i årenes løb i foreningen: Forfattere, generaler, kunstnere, redaktører, ministre, professorer osv.

I 1922 deltog Kaj Munk i en fest på Søvavillonen. Han har skildret mødet i

sin erindringsbog »Foråret så sagte kommer« (side 332): »Som klokker, repræsenterende Regensen, måtte jeg deltage i en del sold uden for Regensen, bl. a. engang i Søvavillonen i Sønderjydske Studenter. Disse gæve landsmænd havde lært der, hvor de kom fra, at stikke på dunken med større Asavælde, end vi andre orkede det. Mange skåler for Danmark blev udbragt i nattens løb. Jeg ser justitsminister Rytter og professor Berlin ... eller også ser jeg det ikke. For bordenden sidder professor Faber, der gennem alle fem timer ser ud, som om han er i kirke. Og professor I. C. Jacobsen, teologen, sidder og ligner en jødisk ypperstepræst til taffel hos kong Farao i Ægypten. På de små timer går dirigentklokken på omgang. Nu er den havnet hos en bred og svulmende underbidsk mediciner, der hedder (Fritz) Clausen. Jeg hører gennem larmen Vilhelm Andersen udvikle en afhandling for sin sidemand: »Man kan i virkeligheden bredt og føjeligt sige, at Humanismen hos Holberg ...«. Så kaster dirigenten sig frem skringlende med diktatorklokken imod ham og råber: »Hold kæft, Vilhelm Andersen...«.

Foreningens økonomi var konstant skrantende, men takket være tilskud fra seniorcoronaen lykkedes det at få regnestykket til at balancere.

### *1930'erne*

Efter flere års skiftende adresser lykkedes det i 1935 at leje en stor kvistlejlighed, Raadhusstræde 6. Foreningen havde her til huse indtil 1961. Man etablerede en »S. ST. Regens« med nogle fastboende studenter og et mødelokale, hvor andre sønderjyske studenter kom mellem forelæsningerne og i weekenderne. Der blev drukket kaffe, spillet bordtennis og læst sønderjyske aviser, der blev tilsendt vederlagsfrit. Der blev oprettet et middagspensionat (»unnen-selska-



bet«), som i 1936 havde 20 »unnen brødre«. Man betalte en kokkepige: »unnen-mor«, som også boede der. Seniorer, der besøgte byen kunne også benytte »unnen-selskabet«. Det holdt dog kun til 1939. S. ST. regensen var også svær at opretholde. Økonomien var vanskelig at styre, og der opstod interne stridigheder, som bevirkede, at beboerne fraflyttede i 1942. Lejligheden blev overtaget af senior Poul Mathiesen, men S. ST. bevarede sit mødelokale med adgang til køkken og de livsnødvendige sanitære installationer. Pladsen tillader desværre ikke en nøjere skildring af møderne, hvis første del foregik under påtaget streng disciplin (»activitas«) efterfulgt af »fidelitas«, hvor de studentikose løjer kørte for fuld udblæsning.

#### 1940-1961

Det kunne selvfølgelig ikke undgås, at især den sidste del af besættelsen kom til at præge møderne, som indstilledes fra september 1944 til juli 1945. Studenter var i besættelsesmagts søgelys, og som forening holdt man lav profil. Mange af den aktive corona var involveret i det illegale arbejde, og foreningens lokale fungerede som fordelingscentral for modstandsskriftet: FOLK OG FRIHED. Andre var medlemmer af forskellige sabotagegrupper. Betydningen af S. ST. var i disse år større, end den havde været i mange år. Tilgangen af nye russer var så stor, at traditionerne kom i fare. Det afgørende var dog kammerater, som man kunne stole på og have et opmuntrende samvær med i den ellers så dystre tid. Under spærretiden i efteråret 1943 måtte møderne holdes om eftermiddagen og afsluttes senest kl. 19. Det var ikke noget ideelt mødetidspunkt, og deltagelsen var sparsom.

Efter krigen kom spørgsmålet om Sydslesvig, og der blev etableret en kontakt til *Foreningen af Dansksindede Sydslesvigere*

*re i Danmark* (F. S. S.). Der var en del fællesmøder, og F. S. S. fik lov til at benytte S. ST.'s lokale. Et forslag om en sammenslutning blev dog afvist af begge foreninger. I forbindelse med Slesvigdebatten begyndte der at hæve sig røster om, at S. ST. ikke mere havde noget rimeligt formål. Generalsekretær Fr. Thygesen (Flensborg) gjorde allerede ved sommermødet i 1950 opmærksom på vanskelighederne ved at skaffe økonomisk støtte til sydslesvigere, der ønskede at studere i Tyskland. Redaktør Jakob Kronika (senior), Flensborg Avis, anførte ved sommermødet i 1954, at foreningens egentlige opgaver lå blandt unge sydslesvigere ved tyske læreanstalter. Seniorskredsen tog spørgsmålet op og ydede senere et beløb til en Duborgstudent. Der var dog ikke økonomiske midler til fortsat støtte.

Nedlæggelse af S. ST. blev afvist af den aktive corona, og man fortsatte efter den gamle recept med tilføjelse af nogle nye selskabelige initiativer, som ikke havde meget med det sønderjyske at gøre. Interessen for de almindelige møder var beskeden. De få foredragsholdere og den lille rustilgang (fortrinsvis fra Sønderborg og Haderslev, enkelte fra Tønder og Aabenraa) vakte bekymring.

I 1961 fik ejendommen Raadhussstræde nr. 6 en ny ejer, som gjorde alt for at få annulleret lejekontrakten. S. ST.'s advokat kunne ikke få omstødt opsigelsen. Foreningen fik en erstatning på 10.000 kr., men dens dage syntes nu talte. Der var på dette tidspunkt 25-30 aktive medlemmer og fire nye russer. Man drøftede køb af en gammel villa med seniorcoronaens økonomiske støtte, men det var ikke muligt. Ved sommermødet i 1961 var stemningen blandt seniorerne overvejende for at støtte de sydslesvigske studenter og skabe et tættere samarbejde med F. S. S. Repræsentanter fra den aktive corona både i F. S. S. og S. ST.

afviste dog en sammenslutning af de to foreninger. Man mente i stedet, at et eller to fællesmøder årligt var passende.

(F. S. S. er iøvrigt senere ophørt med at eksistere). Ved samme møde valgtes dr. Hans Lorenzen, Bov, til ny præsens seniorum. Kassereren, Lektor Povl Vestergaard Larsen, havde fungeret siden Mads Michelsens død i 1958.

### 1960'erne

Det lykkedes i stedet at leje en villa ved siden af Københavns Amts Sygehus i Gentofte, Anemonevej 53, med 14 værelser. Det var dog for stor en mundfuld for en evt. S. ST. Regens, og man var nødt til at udleje værelser til studerende, som hverken talte sønderjysk eller interesserede sig for forholdene i den sydlige provins. Seniorerne støttede dog fortsat økonomisk.

Det blev begyndelsen til enden, også fordi man var i de »glade tressere«, hvor luften var tyk af nye klicheer og anderledes musik, og hvor tyskerne set fra ungdommelige københavneres synsvinkel ikke mere var fjenden. Det var derimod »imperialisterne« fra U.S.A., deres atomvåben og deres Vietnamkrig.

Fra 1964 begyndte nedturen for alvor. Der var rusmøder, hvor ingen mødte op. Interessen, selv hvad fester angik, var stærkt kølnet, og maj-festen måtte aflyses. Der var dog nogle foredrag og den 18. april 1964 en aften i Det Kgl. Teater i anledning af krigen i 1864.

De følgende år var der stadig en del møder og fester, men i »kollegiet« var der betydelige interne stridigheder. Beboerne kunne fremleje deres værelser, og det fortælles, at amerikanske desertører fandt vej fra Vietnams jungle til Anemonevej. Påvirkning fra holdningerne i tiden med »flippere« og drøftelse af Karl Marx's tanker kunne ikke undgås. Husets fester eskalerede, og naboerne klagede til Gentofte kommune over støjen.



*Afstemmingsfest i Admial Geddes Gaard den 10. februar 1932. For bordenden stud. polit. Bjørn Svensson (præsens). Foto: Institut for sønderjysk Lokalhistorie.*

Hos de kommunale boligmyndigheder var der overvejelser om at få kollegiet nedlagt; men efter at Teknisk Forvaltning og brandchefen havde inspiceret huset, blev kollegiet godkendt på betingelse af betydelige bygningsændringer. Ejerinden var indstillet på at betale for ombygningerne, men måtte af økonomiske grunde sælge huset i 1970. De nye ejere var absolut ikke indstillede på, at kollegiet skulle fortsætte. S. ST.'s præsens og quæstor måtte til sidst acceptere en fraflytning den 31. august 1970, men den skete kun gradvist det følgende årstid.

Den sidste årsberetning om S. ST. er paradoksalt nok fra 1968 - året, der på mange måder vil blive husket, bl. a. på grund af ideerne om kollektiver og fællesskab.

En morgenstund passerede jeg kollegiet på vej til mit job på Amtssygehuset. En affaldscontainer stod på fortovet, og i den lå sangbøger, møbler, ølkrus, papirer, bøger osv. Den sidste præsens, Erik Jensen, havde forinden afleveret S. ST.'s



## Sønderjysk Studenterforening København

arkiv til Det Kgl. Bibliotek og kassebeholdningen til Røde Kors. Gravøl blev der ikke holdt. Den lange kårde, prydet med Slesvigs blå-gule farver (æ Schlæger), rusfars sølvhammer samt et stort billedgalleri af medlemmer og seniorer var sporløst forsvundet.

Foreningens sidste krampetrækninger var omsider slut, men mange dansksindede sønderjyske akademikere vil mindes det glade kammeratskab og i for-

eningens storhedstid de vægtige foredrag af seniorer og landets koryfæer efterfulgt af utvungent samvær med disse.

*Hvor striden altid hårdest står,  
bag brystne borgeled,  
hvor faren lover fleste sår,  
der slutter vi geled:  
Nej, aldrig skal det ske  
at en S. ST.  
lader fjenden hæl og nakke se.  
(sidste vers af cantus nr. 6)*

Amico fides  
Troskab mod vennen

Slesvico vita  
Livet for Slesvig

Daniae omnia  
Alt for Danmark

## En skæbne

Af EDEL KRAACK

*Edel Kraack fortæller om en af de kendte skikkelser i hendes barndom. Til trods for sin velstand levede vedkommende yderst sparsommeligt.*

I min barndom boede der en ældre dame i det hus, der nu er Flovtbygade 11. Det er et nedlagt landboelssted. Der har været stald i den ene ende af huset. Konen hed Karen O. eller Karen N., som vi oftest sagde.

Jeg husker hende som en høj flot dame, helt klædt i sort med hæklet eller strikket korsklæde og en sort kæmpe-

stråhat. Hun stod for mig som en personlighed. Det må hun også have været som ung. Hun var enebarn. Hendes fars ejendom var lille, men der må have været en god økonomi, for Karen fik en anden opdragelse end andre små landsbypiger. Hun skulle ikke arbejde efter skoletid, men fik lov at udfolde sine kunstneriske talenter gennem vævning og kunststrik. Hun førte det endda så vidt, at hun fik sine ting på en udstilling i Kiel.

Karen blev som de fleste unge piger ramt af Amors pil. Manden hed O. Han

havde en mindre ejendom i Halk. Da de unge giftede sig, drev de to ejendomme i fællesskab. Hvor de boede, ved jeg ikke, men de kørte fra Flovt ad Thamusvej til stranden over Løbet »æ lof« på et sted, hvor vandstanden var lille, og til Halk for at malke eller omvendt. Det fortælles, at de en dag væltede med vognen i „æ lof“. Karen reddede sig op på kerne, som de havde med.

Da hendes mand døde, bortforpagtede hun ejendommen i Halk og jorden i Flovt, men hun blev boende i huset. Nu begyndte et nyt afsnit af hendes liv. Hun satte sig ikke hen i en lænestol for at leve af sine forpagtningspenge. Hendes hænder var aldrig ledige. Når hun gik til Haderslev, strikkede hun strømper. Om vinteren, når føret var dårligt, kørte hun med mælkevognen til Øsby Mejeri og derfra med en anden mælkevogn til Nautrupgård og videre til fods! En del af hendes mands familie boede i Haderslev.

Engang, da hun var på vej til Haderslev, og der var sne, kom hun op at køre med en skovslæde. En sådan er meget lav. Hun sad baglæns og strikkede, derfor mærkede hun ikke, at hun rutschede af i en drive, men strikkede videre. Lidt efter kom en anden slæde forbi. Manden på slæden spurgte: Vil du ikke køre med mig, Karen? »Nej tak, a ager da med Boysen«, svarede hun.

Hjemme hos os på Rudbeckgården hjalp hun med at klippe får. Om hun gjorde det andre steder, ved jeg ikke. Det, der gjorde hende til en original, var, at hun ikke var særlig renlig, og så især, at hun var rigelig »økonomisk«, kort sagt nærig. Hun var efter datidens forhold meget velhavende. Pengene, hun fik fra jorden, brugte hun ikke, men satte dem i banken. Hun tændte helst ikke lys, men sad og strikkede ved måneskin. Mad lavede hun sjældent. Hun gik rundt på besøg hos folk, både her i sognet, i Halk

og Haderslev. På den måde fik hun sin forplejning.

På den anden side var hun velset, hun var intelligent, og da hun kom vidt omkring, kunne hun fortælle en masse. Min bedstefar Kraack ville gerne snakke med hende, men så snart hun var uden for porten, kom den stol, hun havde siddet på, ud til luftning. Hvis hun syntes, at gigten plagede hende, piskede hun sig med brændenælder. Om vinteren havde hun aviser under tøjet for at holde varmen.

Jeg hørte hende som barn fortælle, at hun havde været på et kontor i Haderslev. Det var et eller andet papir, hun ville se, men de nægtede at vise det til hende. Så satte hun sig ned og sagde: »Det ligger i den skuffe der, og jeg flytter mig ikke, før I viser mig det«. Hvad sagen drejede sig om, forstod jeg ikke, men det var nok noget med forpagtningen. Det gjorde et stærkt indtryk på mig, at hun - en gammel kone - der blev grinet af bag hendes ryg, turde sætte sig op mod myndighederne. Hun var og blev en ener.

Til trods for sin nærighed bar hun sig meget rundhåndet ad, da hun ikke kunne klare sig mere. Hun gav alle sine penge til en ung familie, der var i slægt med hendes mand. De byggede et hus for pengene, og Karen boede hos dem til hun døde.

Næste nummer  
udkommer i  
begyndelsen af  
april.

---

# Det sker – på nordslesvigske museer

»Glimt af erindring«

- en anderledes udstilling på Tønder Museum i anledning af 75 året for Genforeningen

Livet forstås baglæns, men må leves forlæns -

Sådan hedder en for tiden meget omtalt bog om Søren Kierkegaards liv og værk med et citat af filosofen Søren Kierkegaard selv.

Sådan kan man også sige om historien - den leves eller opleves forlæns, mens forståelsen af den, halter bagefter. Man kunne også sige, at alle store begivenheder i menneskers personlig og samfundsmæssige liv først må opleves med hjertet, førend deres betydning i forhold til hvert enkelt menneskes tilværelse har mulighed for intellektuelt at kunne forstås.

En historisk tildragelse som Sønderjyllands genforening med Danmark i 1920 var en begivenhed af altafgørende betydning for Sønderjylland og den sønderjyske befolknings liv. Var afstemningen faldet anderledes ud, ville landsdelens livsvilkår og politik være blevet væsentligt forandret, uden at vi i dag kan vide hvordan.

I dag har Genforeningens realitet og 75 års sameksistens mellem flere nationaliteter i grænselandet været underkastet historiske vurderinger på snart sagt alle områder. Man kan sige, at vi nu er ved at have forstået, hvad Genforeningen betød.

Men dengang, da sønderjyderne den 10. februar 1920 gik til stemmeurnerne, var de midt i oplevelsen af alt det, der skulle bliver anderledes, de var midt i dette at forstå med hjertet.

De mennesker, der dengang deltog i det aktive voksenliv omkring Genforeningen for 75 år siden, er nu alle (næsten) borte. De, der endnu kan huske begivenhederne og kan fortælle om dem, var dengang børn og ganske unge mennesker mellem 5 og 15 år. Børn husker store begivenheder i de voksnes liv på deres egen måde; de husker festdagene på grund af små, for dem betydningsfulde ting - en bestemt kjole, fornemmelsen af sko, der klemmer eller strømper, der kradsler etc.

Tønder Museum har, som sin hyldest til 75 året for Sønderjyllands genforening med kongeriget, valgt at tage udgangspunkt i sådanne barndomserindringer, fortalt i dag af mænd og kvinder, der dengang var børn og derfor udenfor beslutningerne og hovedpersonernes kreds.

Museets genforeningsudstilling er bygget op som en erindringsspiral, hvor den besøgende i otte erindringsstumper - i glimt - træder ind i disse menneskers oplevelser fra en længst forsvunden fortid.

I hver rum i erindringsspiralen vil den besøgende, foruden erindringen, kunne opleve få betydningsladede genstande med personlig eller tematisk relation til det erindringsglimt, den besøgende møder i rummet.

Udstillingen opfordrer til, at hver udstillingsgæst lader sin egen erindringsstrøm tale, mens hun eller han lytter og ser. Hver generation har sine små for-

- 
- Indtil 28. maj: **Museet på Sønderborg Slot**  
Nydambåden. Udstilling i samarbejde med Nationalmuseet og Gottorp.
- Indtil 26. april: Udstilling: Scharr, tekstil multikunst.  
1. april - 23. april: Påskeudstilling. Mindeudstilling for Willi Birckner. Birckner, Ole Prip Hansen, Jens Peter Kellermann, Bjarne Esbensen, Mette Birckner.
1. april - 1. maj: **Cathrinesminde Teglværksmuseum**  
Kunstudstilling. Arr. og finansieret af Broagerlands Kunstforening.
- Indtil 19. marts: **Tønder Museum**  
30. marts: Glimt af erindring. Udstilling i anledning af genforeningsjubilæet. Månedsmøde: Stine Wiell fortæller om Flensborgsamlingens skæbne.
1. april - 14. maj: **Sønderjyllands Kunstmuseum**  
Kehnet Nielsen. Maleriudstilling.
- Indtil 12. marts: **Aabenraa Museum**  
23. marts - 28. maj: Aabenraa Kunst- og Musikforening udstiller. Udstilling om skoleskibet København.
18. marts - 30. april: **Haderslev Museum**  
22. marts kl. 19.30: Circa kunstnergruppe. Arr. Haderslev Kunstforening. Foredrag. Det sønderjyske sprog siden 1920. Lektor Karen Margrethe Pedersen vil belyse den sproglige udvikling i Sønderjylland. Arr. af Haderslev Arkiv- og Museumsforening.
- Indtil 19. marts: **Midtsønderjyllands Museum**  
26. marts kl. 15: Ekstraordinær kunstudstilling med værker af forskellige kunstnere, indkøbt af Nykredits Kunstfond. »Tøm kommodeskuffen«. Undersøg dine gemmer nøje. Find dit kæreste eje. Et panel bestående af konservator Lizzi Thamdrup, arkæolog Stine Wiell og zoolog Svend Thougaard vil besvare nogle af dine spørgsmål.
- Indtil 31. maj: **Hjemmeværnsmuseet. Frøslevlejeren.**  
Jubilæumsudstilling. Luftmeldekorpsset 60 år og Flyvestationskorpsset 40 år.
- 

tællinger i den store, som vi som mennesker i en historisk kontekst skal kunne vedkende os, for at vi gennem rod-fæstethed kan vinde indsigt og tolerance.

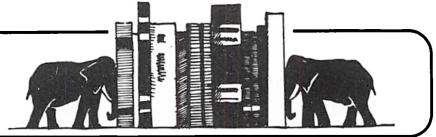
Udstillingen, der har fået titlen »Glimt af erindring« varer indtil søndag den 19. marts 1995.

Det er Tønder Museums håb med udstillingen »Glimt af erindring« at bidrage til at vække og styrke følelsen hos hvert menneske af, at han og hun er del af en fælles historie.

*Velkommen til oplevelsen »Glimt af erindring«.*

*Inger Lauridsen*

---



## Nyt fra Sydslesvig

*Nils Vollertsen: Det danske mindretal. En række studier om det danske i en tysk stat. 166 s. ill.*

*Nils Vollertsen: Sydslesvig. En landsdel i nationalt opbrud 1945-1948. Odense Universitetsforlag 1994. 298 s. ill.*

Nils Vollertsens bøger præsenteres som et »bidrag til en samlet sydslesvigsk mindretalshistorie« fra 1945 til 1990. Men som titlerne angiver, er det alene den første bog, som trækker linierne op til i dag. Det er svært at se ideen med de to forskellige bøger, som har en vidt forskellig struktur. Det betyder ikke alene, at der er mange gentagelser fra den ene bog til den anden, men også i den enkelte bog. Det ville efter min mening have været en stor fordel for læseligheden, om de var blevet skrevet sammen til én kraftigt forkortet udgave.

Det interessante ved Nils Vollertsens to bøger er det materiale, han bygger på. Det er først og fremmest 192 personligt indsamlede interviews. Ganske vist er der mange af de interviewede, som i Flensborg Avis har taget afstand fra noget af det, de er blevet citeret for. Mon ikke det i højere grad skyldes forskrækkelsen over at se på tryk, hvad det er, man har sagt? Det virker altid stærkere. Jeg tror nok, jeg har mere fidus til Nils Vollertsens loyalitet overfor de interviewede, end jeg har til de interviewedes hukommelse.

Det er en god ide på denne måde at præsentere historien nedefra. Det giver et godt indtryk af, hvordan situationen blev oplevet af mange. Det stiller til gengæld endnu større krav til fremstillingen, at interviewene bruges, så læserne alligevel får en sammenhæng i historien, og det kniber det gevaldigt med. Til gengæld får man et godt indtryk af mange personer og familieforbindelser i den sydslesvigske andedam.

Det er ikke mange, der som Nils Vollertsen så tydeligt har øje for hjemstavsbevægelsens rødder og betydning for den sociale sammensætning af det nuværende danske

mindretal. For ham er der ingen tvivl om, at hjemstavsbevægelsens mange socialdemokrater (nydanskerne) udgør kernen i SSW, det danske mindretals politiske parti, mens det er de mere borgerligt orienterede (det »gamle« danske mindretal), som udgør kernen i SSF, det danske mindretals kulturelle organisation. Striden mellem den politiske og den kulturelle linie kommer gang på gang frem i begge bøger.

Det ville have været interessant, om Nils Vollertsen havde gjort mere ud af at undersøge, hvor mange af de arbejdere, som i 1945 søgte ind i det danske mindretal, oprindeligt kom nordfra. I bind I bliver der på side 141 nævnt, at det var værftsarbejdere i Tønning, »som kom fra Nordslesvig«, og senere gives der flere eksempler på arbejdere, der kom nordfra. Det kunne være med til at give et tydeligere billede af de mange, der i 1945 søgte ind i det danske. Det fremgår nemlig ikke særlig præcist i nogen af bøgerne. Til gengæld gør Nils Vollertsen det ganske klart, at det ikke var på grund af de danske fødevarerpakker, at mange blev »nydanske«. Da folk meldte sig ind i Den slesvigske Forening, »vidste de ikke, at de ville få fødevarerhjelpe. Deres tilslutning til det danske var altså ikke farvet af en forventning om at få dansk mad« (bind II s. 236). Men det er der mange tyskere, som stadig mener!

Odense Universitetsforlag præsenterer bøgerne som en ny og forfriskende form for mindretalshistorie, skrevet på et velopløst dansk og i den bedste danske formidlings-tradition. Den oplevelse har jeg nu ikke. Bøgerne dokumenterer endnu engang, at det er det rene vrøvl, når mange stadig vil markedsføre det dansk-tyske grænseland, som en »model«. Bogen dokumenterer, at det har været meget svært at være dansksindet sydslesviger, men det kræver en stor vilje og arbejdsindsats af læseren, - for bøgerne er bestemt ikke populære og lettilgængelige morskabslæsning.

Jørn Buch

## Slotte, herregårde og voldsteder

*H. E. Sørensen: Slotte, herregårde og voldsteder i Sønderjylland, I og II, 108 og 132 sider, udg. af forlaget Melbyhus, pris: 180 kr. pr. bind.*

Herregårdene fascinerer stadig mange. Det gælder også i Sønderjylland, hvor der ellers er så få af slagsen. Med dette tobindsværk kaster H. E. Sørensen ikke alene blikket på de egentlige herregårde og slotte, der er i landsdelen, men også på dem, der var.

Bind I har en kort introduktion til emnet. Resten af de to bind består af beskrivelser af enkelte gårde. For hver gård omtales ejerhistorien i hovedtræk, og der er beskrivelser af de bygninger, der i dag kan ses på stedet. Ved en del af gårdene bringer H. E. Sørensen desuden enkelthistorier, der bryder det faste skema. I en del tilfælde genfortælles sagn. I andre tilfælde berettes om markante ejere eller om markante personer, der har en mere indirekte tilknytning til gården. Teksten suppleres af et rigt billedmateriale, der blandt andet viser stuehusene på de fleste af de omtalte gårde. Hovedparten er taget af forfatteren selv.

Ud over at medtage større gårde med en markant historie omtaler bogen også alle kendte sønderjyske voldsteder, hvad enten der i dag ligger en gård i tilknytning til dem eller ikke. Her har forfatteren kunnet bygge på Lennart Madsens omfattende forskning i emnet. Den mærkes også ved, at det bedste afsnit i indledningen handler om voldsteder.

I alt beskriver de to bind ca. 220 gårde og yderligere en del voldsteder uden påviselig tilknytning til kendte gårde. Dette tal kan måske få det til at svimle for en læser. De færreste ville vel tro, at der har været så mange herregårde i Nordslevig, når der i hele kongeriget kun var 7-800 i 1700-tallet? Det har der heller ikke. H. E. Sørensen medtager ikke alene herregårde i sædvanlig forstand, men også andre gårde med særlig historisk betydning: frigårde som Hovgård ved Haderslev, herredsfogedgårde som Roost Fogedgård, hertugelige avlsgårde som Vojensgård og gårde, der slet og ret er markante ved størrelse, bygninger og evt. ejere som Lundtoftbjerg.

I sig selv er det al ære værd at tage »revl og krat« med. De fleste læsere vil uden tvivl

glæde sig over at kunne finde oplysninger om så mange markante gårde. Med en så bred opfattelse af begrebet herregård er det imidlertid beklageligt, at H. E. Sørensens indledning er meget nødtørftig, når det gælder at forklare, hvad begreberne herregårde, frigårde eller avlsgårde dækker, og at han i øvrigt ikke skelner konsekvent bogen igennem. H. E. Sørensen sætter lighedstegn mellem herregårde og adelsgårde, hvad jeg kan tilslutte mig. Men når det om frigårdene og herredsfogedgårdene hedder, at de »havde samme funktion som herregårde«, eller der andetsteds sættes lighedstegn mellem frigård og lille herregård, så er det særlig upræcist for ikke at sige direkte forkert. Også begrebet avlsgård bruges lidt i flæng. Normalt forstår man hermed enten driftsbygningerne til en herregård eller en større gård, som godsejeren lader drive for egen regning eller ved forpagter. Nogle af de »avlsgårde«, H. E. Sørensen omtaler, var imidlertid blot fæstegårde.

Trods det store antal gårde, der er med, bringer bøgerne ikke meget nyt. De bygger i helt overvejende grad på Trap: Danmark, hvis komprimerede og stofmættede ejerrækker gengives i lidt mere letflydende, men også mindre præcis form. Først og fremmest springer H. E. Sørensen over en række ejere, men der er også enkelte direkte fejl i referatet af Trap. Det var således ikke Poul Breide, der ejede både Kestrup og Boskov, men først svigersønnen Wulf Høk, hvad både Trap og Henrik Fangels artikel om herremænd på Haderslev Næs fastslår. Ejerslægten på Hovgård i 1800-tallet hed ikke Marcussen, men Magnussen. Har man brug for at have virkelig fast grund under fødderne, bør man derfor stadig gå til Trap.

For den, der ikke har Traps sønderjyske bind på hylderne, vil H. E. Sørensens bøger dog være en anvendelig oversigt over markante og historisk betydningsfulde gårde i landskabet. Bøgerne er letlæste og indbydende, og prisen meget rimelig i forhold til udstyret. De mange billeder kan inspirere til selv at se efter gårdene, når man kører forbi. Skal bogen bruges som støtte på ture i landsdelen, er det dog en mangel, at den ikke er forsynet med kort.

*cpr*





## Hvad mosen gemmer - om nye Nydam-gravninger

*Bagsiden  
om  
forsiden*

I Sundeved, ca. 6 km. øst for Sønderborg, ligger Nydam Mose, der er en af de rigeste offermoser fra jernalderen. Den har tillige givet et af de vigtigste skibsfund fra Danmarks fortid: Nydambåden, der er et fund i verdensklasse.

I de fleste, øvrige danske offermoser er der våbenfund og andet udstyr, men i Nydam og Hjortspring på Als er der tillige fundet både og båddele. Interessen for jernalderskibe er stor, fordi jernalderskibene viser udviklingstrinnet lige før de store vikingskibe og dermed danner baggrunden for hele denne epoke.

I 1984 blev der foretaget en nødudgravning i Nydam, der viste, at bevaringsforholdene i mosen var blevet stærkt forringet. Dette er baggrunden for, at Nationalmuseet i 1989 genoptog udgravningerne i Nydam Mose. I 1993 blev udgravningerne endvidere et vigtigt led i Nationalmuseets Marinearkæologiske Forskningsprojekt, finansieret af Danmarks Grundforskningsfond. Der er afsat midler til udgravninger i perioden 1993-1996. Museumsinspektør Flemming Rieck på Skibshistorisk Laboratorium i Roskilde varetager disse udgravninger, hvis primære mål er at søge efter både og båddele.

I 1983 grundlagde en række lokale borgere Selskabet for Nydamforskning, i det daglige kaldt Nydamselskabet. Det har til formål at forske i Nydams arkæologi og at formidle denne historie både til sine 300 medlemmer og til alle andre interesserede.

Allerede på nuværende tidspunkt har Nydam givet spændende og helt uventede fund. En række af dem kan ses på en udstilling, der vises på Sønderborg Slot frem til den 28. maj og derefter på Gottorp Slot. Her kan man bl. a. se et stort flot

sideror fra en fyrretræsbåd, et mandshoved med bryske øjne, skæg og hjelm samt et økseskaft med en sjælden, tidlig runeindskrift.

Der er ikke mange oldtidsminder, der har haft en så omtumlet skæbne som Nydamfundet fra arkæologen Conrad Engelhardtts første udgravninger i Nydam Mose 1859-63. Foruden de mange oldsager udgravede han også den 23 m lange egetræsbåd, som i dag kan ses på Gottorp Slot. Engelhardt fandt også en fyrretræsbåd af lidt mindre størrelse. Den nåede dog ikke at blive konserveret, før krigen brød ud, og den gik derfor til. Et tredje bådfund var en sønderhugget båd, som Engelhardt kun fandt bruddele af. Denne båd er der fundet mere af ved de sidste års undersøgelser.

En fjerde båd, som undertiden kaldes spøgelsesskibet, har vi kun kendskab til fra den sønderjyske fører, H. P. Hanssen. Han fortæller i sine erindringer, at han i sin barndom fik fortalt, hvor der lå en fjerde båd, som Engelhardt var stødt på, men ikke havde udgravet. Stedet blev forevist af en gammel arbejdsmand, der havde været med på Engelhardtts udgravninger, men desværre kunne H. P. Hanssen ikke senere lokalisere stedet.

Det er med spænding, vi vil følge de næste års udgravninger. Måske vil den fjerde båd omsider dukke op. Men uanset, om dette sker eller ej, har de forskningsmæssige resultater af de sidste års indsats allerede oversteget vore forventninger. Vi glæder os over, at de præsenteres så hurtigt efter udgravningerne - både i en letforståelig publikation af Flemming Rieck og i en smuk udstilling på Sønderborg Slot.

*Vincent Jessen*